

ZEMNIEKU ĢIMENES SAVSTARPĒJO ATTIECĪBU ATSPUGUĻOJUMS 19. GADSIMTA VIDZEMES GUBERŅAS LATVIEŠU DAĻAS PAGASTTIESU DOKUMENTOS

Jānis Tirziņš

Mg. hist., vēsturnieks.

Zinātniskās intereses: 19. un 20. gadsimta ikdienas dzīve, tiesību vēsture.

Raksts veltīts 19. gadsimta Vidzemes guberņas latviešu daļas zemnieku ģimenes attiecību atainojumam pagasttiesu materiālos. Pētījumā apkopoti biežākie zemnieku sūdzību cēloņi, pagasttiesas rīcība strīdu izskatīšanā un citu zemnieku ģimenes dzīves jautājumu risināšanā. No rakstā minētajiem piemēriem redzams, ka pagasttiesai bija plaša ietekme zemnieku ikdienas dzīvē un ar pagasttiesas starpniecību zemniekiem tika sniegts atbalsts, gan atrisinot strīdus un sīkus noziegumus, gan arī palīdzot ģimenēm grūtās situācijās, piemēram, pildot mūsdienu bāriņtiesas funkcijas. Pagasttiesu dokumenti sniedz ieskatu gan 19. gadsimta likumdošanas, gan tiesu prakses jautājumos, tāpat šie avoti raksturo zemnieku ikdienas dzīvi, materiālo stāvokli, arī biežākos konfliktus un to cēloņus. Šo avotu apzināšana ir neatsverama 19. gadsimta sociālās vēstures pētniecībai.

Atslēgas vārdi: Vidzemes guberņa, pagasttiesas, 19. gadsimts, Vidzemes zemnieku likums, sociālā vēsture.

IEVADS

Pagasttiesas Krievijas impērijā bija zemākā (pirmā) līmeņa tiesu iestādes, kas Baltijas guberņās tika izveidotas 19. gs. pirmajā pusē (izņēmums ir Vitebskas guberņā ietilpstošā Latgale, kur dzimtbūšanas atcelšana un zemnieku tiesu institūcijas ieviešana notika pēc 1861. gada). Pagasttiesas institūcija Vidzemes guberņā tika izveidota līdz ar 1804. gada Vidzemes zemnieku likuma pieņemšanu. Pagasttiesa bija pirmā institūcija,

kurā vēlētas, sākotnēji gan muižas apstiprinātas, zemnieku kārtas tiesas amatpersonas izskatīja sūdzības un sprieda tiesu zemnieku savstarpējos strīdos un muižas prasību lietās pret zemniekiem. Nākamā instance, kurā varēja pārsūdzēt pagasttiesas spriedumus un kas nodarbojās ar pagasttiesas darba uzraudzību, bija draudzes tiesa, bet pēc 1889. gada tieslietu reformas šīs funkcijas pilnā mērā pārņēma zemnieku virstiesas. Arī draudzes tiesās likums noteica zemnieku kārtas pārstāvja nepieciešamību, izskatot zemnieku sūdzības, savukārt vēlākajās zemnieku virstiesās viss tiesas sastāvs, izņemot priekšsēdētāju, bija zemnieki – attiecīgā virstiesas iecirkņa pagasttiesu priekšsēdētāji.

Pagasttiesas savā darbā un lēmumos pamatojās uz Vidzemes zemnieku likuma normām. 1819. gada Vidzemes zemnieku likums faktiski atstāja spēkā 1804. gada likuma principus un noteica pagasttiesas darbības formu, kur pagasttiesa definēta kā izmeklēšanas jeb inkvizīcijas tiesa. Likuma 104.§ noteica, ka laika taupīšanas nolūkos zemnieku lietās nav atļauts izmantot ne advokāta pakalpojumus, ne rakstveida iesniegumus. Tas nozīmēja, ka zemniekam visa pārstāvniecība tiesā bija jāveic personīgi.¹

Lietas izmeklēšanā pamatfunkcija bija likta uz tiesnešu līdzdalību. Likumā ietvertā pamatideja šādai procedūrai bija pamatota ar neizglītoto zemnieku interešu aizstāvību, lai tie nezaudētu tiesas procesā savas neveiklības un likumu nezināšanas dēļ. Tādēļ tiesnešiem tika uzdots, izmeklējot lietu, izdibināt patiesību, noskaidrojot apstākļus, kas runā vienai vai otrai pusei par labu, bet ko iesaistītā puse pati neprot izmantot savā labā.²

Dzimtbūšanas atcelšana paplašināja pagasttiesas darba apjomu un ietekmi pagastā. 1819. gada likums, atceļot dzimtbūšanas sistēmu, nodrošināja to, ka pieauga pagasta institūcijas funkcijas un bija nepieciešama uzraudzības instance – pagasttiesa. Lai arī 1819. gada likums pamatā noteica, ka pagasta tiesai jābūt atdalītai no pagasta administratīvās varas, tomēr dzīvē šis likums panāca abu pagasta funkciju pildītāju faktisku

nedalāmību. Jau pats likums parāda, ka šāda teorētiska funkciju nodalīšana nav iespējama, jo likuma 117.§ noteica, ka pagasta tiesai ir ne tikai tiesas, bet arī policijas funkcija, savukārt policijas funkcija ir arī gādāt par pagasta labklājību.³

19. gadsimts, sākot ar Vidzemes zemnieku likuma pieņemšanu 1804. gadā un noslēdzot ar 1889. gada tieslietu reformu, ir pastāvīgs pārmaiņu un reformu laiks Vidzemes guberņā, un lielā mērā likumdošanas izmaiņas skar arī pagasttiesas darbu. Sākotnējais Vidzemes zemnieku likums gadsimta gaitā vairākkārt tika papildināts un izmainīts (1819., 1849., 1860. un visbeidzot 1889. gadā).

Zemnieku tiesu iestāžu dokumenti par 19. gs. un 20. gs. sākumu līdz šim nav tikuši pietiekami apkopoti, publicēti vai sīkāk analizēti. Būtiskākos pētījumus veikuši starpkaru perioda pētnieki – profesors Arveds Švābe (1888–1959) un Latvijas Universitātes (LU) docents Benno Ābers (1909–1990). No vēlāko laiku autoriem zemnieku tiesas iestāžu darba pētniecībai galvenokārt pievērsušies juridisko zinātņu pārstāvji, kuri specializējušies tiesību vēstures jomā, piemēram, Dr. iur. Voldemārs Kalniņš (1907–1981) un mūsdienās Latvijas Universitātes profesors Jānis Lazdiņš (1966). Tomēr padziļināti (piemēram, pētot pagasttiesas darbu attiecībā uz krimināllietu vai aizbildniecības iztiesāšanu vai analizējot šos avotus, lai raksturotu zemnieku materiālā un saimnieciskā stāvokļa izmaiņas gadsimta gaitā) pagasttiesas darbs un ar šo laika posmu saistītie zemnieku tiesu iestāžu avoti nav pētīti. Tajā pašā laikā jāatzīmē, ka pat neliels viena pagasta vai apriņķa pagasttiesas iestāžu dokumentu kopums ietver sevī būtiskus attiecīgā laika zemnieku sabiedrību raksturojošus materiālus. Turklāt pagasttiesas dokumenti laika gaitā ir cietuši gan no apkārtējās vides ietekmes, gan no cilvēku darbības vai bezdarbības, tādēļ dokumentu apzināšana un apkopošana ir ārkārtīgi nozīmīga arī no avotu saglabāšanas viedokļa.

Šī raksta mērķis ir izpētīt 19. gadsimta Vidzemes guberņas latviešu daļas zemnieku sabiedrības izpratni par taisnīgumu un

tiesībām, vērtībām un savstarpējām attiecībām. Pētījuma ietvaros apkopoti Vidzemes guberņas latviešu daļas 19. gs. pagasttīsu dokumenti, pagasttīsas izvēlētas pēc šādiem kritērijiem: plašs fondu materiālu klāsts (Dauguļu, Dikļu pagasttīsas), iepriekš pētījumos neaplūkotas pagasttīsas (Braslavas, Spriestīņu), vissenākie pieejamie materiāli (Dikļu, Lielstraupes pagasttīsu protokolu grāmatas sākot ar 1822. gadu), sniedz ziņas par pagasttīsu avotu izpētes problēmām (Skultes, Puikules pagasttīsas).

Runājot par zemnieku tiesu iestāžu pētniecības tendencēm pasaulē, jāatzīmē īpašā Baltijas situācija, kā to raksturojis prof. J. Lazdiņš, – Baltijas guberņas līdz ar 1561. gadu dzimtbūšana un dzimtcilvēka stāvokļa definīcija tiesību sistēmā tika atzīta par normālu. Faktiski šajā laikā dzimtbūšana tiesību aktos tiek definēta kā aizbildniecības paveids – dzimtkungam pār dzimtļaudīm. Dzimtcilvēku stāvoklis Baltijā vēl vairāk pasliktinājās pēc 1710. gada, kad uz zemniekiem sāka attiecināt krievu zemnieku beztiesisko stāvokli.⁴ Apstākļi, ka 250 gadu ilgā laika posmā zemniekiem Baltijā bija gandrīz vai inventāra tiesiskais statuss, rada samērā unikālu situāciju Eiropas vēsturē. Līdz ar to ir likumsakarīgi, ka līdzīga rakstura pētījumi par zemnieku tiesību un sociālo vēsturi, pašpārvaldi un tiesu sistēmu laika posmā līdz 20. gadsimtam ir igauņu izcelsmes autoriem, piemēram, Toivo Raunam (*Toivo U. Raun*),⁵ Mati Lauram (*Mati Laur*) u.c. Savdabīga ir situācija ar zemnieku tiesu un tiesību vēstures pētniecību Krievijā un Baltkrievijā. Lai gan valstiski Baltijas guberņas no 18. gadsimta pilnībā bija iekļautas Krievijas impērijas sastāvā, Baltija saglabāja savu īpašo statusu, ko vislabāk apliecina zemnieku likumu pieņemšana un dzimtbūšanas atcelšana Baltijā 19. gadsimta pirmajā pusē, kamēr pārējā Krievijas impērijas teritorijā zemnieki joprojām līdz pat 1861. gadam palika beztiesīgā stāvoklī. Šis apstākļi iezīmē divu līmeņu attīstības ceļu, jo problēmas, kuras 19. gadsimta otrajā pusē risinājuši likumdevēji un zemnieki citās Krievijas impērijas guberņās, ir

raksturīgas tām, kuras Baltijā jau tika pārspriestas 19. gadsimta sākumā. Piemēram, baltkrievu vēsturnieks Aleksandrs Zagorņovs (*Aleksandr Zagorņov*) norādījis uz tiesnešu izglītības jautājumu, problēmām nodalīt tiesu varu no administratīvās, uzsvērot, ka Baltkrievijas guberņās pagasta vecākajam lielākoties saglabājās ietekme uz pagasttiesas darbu un spriedumiem. Sākotnēji baltkrievu zemnieki nav izpratuši tiesas nozīmi, tikai pakāpeniski apzinājušies pagasttiesas nozīmi un līdz ar to tiesas sastāvs ne vienmēr ticis izvēlēts atbildīgi un kvalitatīvi, tomēr pakāpeniski tiesas sastāvam un darbam bijusi tendence uzlaboties.⁶ Kopīga tendence, kas diemžēl vērojama, meklējot citās valstīs tapušos pētījumus par pagasttiesām, ir tāda, ka zemnieku tiesu iestāžu darba pētniecība arī citviet ir neliela – trūkst plašāku avotu apkopojumu vai analītisku darbu par tiesas darbību, rezultātiem, sarežģījumiem.

Zemnieku tiesas iestāžu dokumenti ir vispusīgs sociālās vēstures avots, kā arī sniedz ziņas par pārkāpumu un noziegumu veidiem un sodiem 19. gadsimtā, turklāt visos laikos sabiedrībā ir bijusi izteikta interese par pārkāpumu un noziedzības tendencēm un specifiku agrākajos laikos. Pētot pagasttiesu darbu, ļoti grūti ir nodalīt sociālo, tiesību vēsturi no, piemēram, saimnieciskās vēstures – pagasttiesu dokumenti savā ziņā ir visaptveroši – tie atklāj gan Krievijas impērijas īstenoto zemnieku likumdošanu, kā likumu normas 19. gadsimtā tika realizētas dzīvē, gan kādi bijuši zemnieku sadzīves apstākļi, materiālā situācija un izpratne par savām tiesībām un taisnīgumu.

Pagasttiesas dokumenti ietver sevī plašu avotu klāstu: tiesas protokolu grāmatas, pēc 1889. gada atsevišķi lietvedības akti katrai iztiesātajai lietai, tiesas dokumentu reģistri, tiesas izejošo un ienākošo dokumentu krājumi, ikgadējās revīzijas atskaites, tiesas rīcības sēžu protokoli u.c. dokumenti. Nereti izskatāmajās lietās protokoliem pievienoti arī pušu iesniegtie pierādījumi – kvītis, vēstules u.c. Šie materiāli ir unikāli avoti tam, lai iegūtu daudzpusīgu priekšstatu par zemnieku dzīvi, tradīcijām, materi-

ālo un izglītības stāvokli, taisnības izpratni, zemnieku savstarpējām attiecībām un zemnieku – muižas attiecībām.

Problēmas pagasttiesu avotu pētniecībā rada apstākļi, ka dokumenti, kas tapuši pirms vairāk nekā simts gadiem, laika gaitā ir bojāti vai pa daļai gājuši zudībā. Teksti, kas rakstīti ar tinti, vietām ar zīmuli, bieži vien mūsdienās ir grūti salasāmi un padzisuši. Piemēram, dažas Ežu pagasttiesas vecākās protokolu grāmatas nebija iespējams iekļaut pētījumā, jo pēc Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva (LNA LVVA) darbinieku skaidrojuma to fiziskais stāvoklis ir tik slikts, ka dokumenti netiek izsniegti un līdz ar to nevar tikt izmantoti pētniecībā, savukārt Braslavas pagasttiesas vecākā protokolu grāmata ar daļēji bojātām un izplēstām lapām vietām prasīja lielu piepūli, lai būtu iespējams tekstu kvalitatīvi izpētīt.⁷ Reizumis arī tiesas skrīvera rokraksta īpatnības līdz ar laika gaitā apdzeltējušām lapām apgrūtināja avota pētniecību, piemēram, tāda bija Stalbes pagasttiesas protokolu grāmata, kurā bez tam daži ieraksti veikti ar parasto zīmuli un tādējādi kļuvuši gandrīz nesalasāmi.⁸ Taču šīs grūtības ir ieguldīto pūļu vērtas, jo pagasttiesas materiāli ir neaizstājams 19. gadsimta sociālās vēstures avots, kas ietver daudzus faktus un vēstures liecības, kurus nepieciešams “izcelt dienas gaismā”. Pievēršot uzmanību zemnieku tiesu iestāžu dokumentu pētniecības problemātikai, jāuzsver, ka nereti šī pētījuma ietvaros nācās saskarties ar situāciju, kad zemnieku virstiesas lēmums vai pagasttiesas sprieduma vērtējums atstāj vairāk jautājumu nekā atbilžu.

Šķīstu likumsakarīgi tādā gadījumā pilnīgākai apstākļu izziņāšanai iepazīties ar pagasttiesas attiecīgo lietu. Tomēr nereti pagasttiesas lietu aprakstos trūkst šo lietu, vēl vairāk – lieta ir iekļauta, piemēram, pagasttiesas civillietu vai krimināllietu reģistrā, bet attiecīgajā fondā nav atrodama. Šai situācijai skaidrojumu sniedz 1917. gada II Rīgas zemnieku virstiesas dokumenti, kuros apspriesta pagasttiesas arhīvu iznīcināšanas kārtība. Vispirms virstiesā 1917. gada februārī saņēmusi Rīgas–Valmieras

apriņķa miertiesnešu sapulces ierosinājumu, balstītu uz Puikules un Ungurpils pagasttiesu lūgumu, atļaut iznīcināt pagasttiesās uzglabājamās vecās tiesu lietas un tiesas protokolu grāmatas; miertiesnešu sapulce aicināja virstiesu izvērtēt un izstrādāt kārtību, kā veikt pagasttiesas arhīvu materiālu iznīcināšanu.⁹ Atbildot virstiesā skaidroja, ka veco lietu iznīcināšana ir pat vēlama, jo pagasttiesas arhīvi aizņemot daudz vietas un lietu nodošana ik pēc 3 gadiem jaunajam pagasttiesas sastāvam esot ļoti laiktietilpīga. Virstiesā ierosināja iznīcināt tās krimināllietas un civillietas, no kuru iztiesāšanas pagājuši vismaz 10 gadi, kas nebūtu pretrunā ar 1885. gada 13. marta noteikumiem par tiesu arhīvu lietvedību. Turklāt arhīvu iznīcināšanu virstiesā aicināja veikt, pārdodot vecās tiesu lietas atklātā izsolē, ko organizētu pagasttiesā, jo makulatūras cena jau miera laikos bijusi 40 kapeikas par pudu un kara laikā iespējams iegūt vēl vairāk līdzekļu.¹⁰ Virstiesā nav sniegusi nekādus norādījumus par to, vai pagasttiesām būtu jāinformē uzraugošās institūcijas par arhīva materiālu iznīcināšanu (un, arī pētot virstiesu dokumentus, nav izdevies atrast nevienu pagasttiesas ziņojumu par arhīva materiālu iznīcināšanu), līdz ar to varam tikai pieņemt, ka daļa pagasttiesu lietu tik tiešām ir iznīcināta saskaņā ar virstiesas norādījumiem.

Taču tikpat liela ir iespējamība, ka kara un revolūcijas juku dēļ pagasttiesas nemaz nespēja uzsākt plānoto arhīvu likvidēšanu, bet lietas vienkārši gājušas bojā vai pazaudētas kara un ar to saistītās evakuācijas apstākļos. Tomēr par labu uzskatam, ka vismaz dažās pagasttiesās arhīvi iznīcināti apzināti, saskaņā ar virstiesas atļauju, liecina apstākļi, ka, piemēram, Bebru pagasttiesas arhīva materiāli saglabājušies tikai no 1906. gada,¹¹ arī Ungurpils pagasttiesas (tieši šīs pagasttiesas amatpersonas bija ierosinājuma autori) lietas pieejamas vien sākot ar 1906. gadu.¹² Tajā pašā laikā Puikules pagasttiesā tā arī nav veikusi ierosināto arhīva lietu likvidēšanu, jo pagasttiesas fondā pieejamas 1678 lietas – civillietas, krimināllietas un aizbildniecības lietas, kā arī cita tiesas dokumentācija sākot ar 1891. gadu.¹³

Tāpat pētniecību apgrūtinā lietā norādīto materiālu iztrūkums kādā no LNA LVVA fondos esošajām pagasttiesu lietām, piemēram, Skultes pagasttiesas 1904. gada rīcības sēžu protokolu grāmatā no 34 paredzētajām lapām palikušas vien 2 neaprakstītas lapas, kaut arī pēdējais ieraksts dokumentu izmantošanas lapā izdarīts 1990. gadā, veicot izrakstu no lietas 30. lapas, un apliecina, ka tolaik lietā vēl ir bijušas vismaz 30 lapas, tomēr nezināmu apstākļu dēļ attiecīgās lietas materiāli nesēnā pagātnē ir pazuduši.¹⁴

Veicot pētījumu par zemnieku ģimeni Latvijas teritorijā 19. gadsimtā, ir būtiski uzsvērt, ka pētījuma robežas būs plašākas par mūsdienu klasisko ģimenes modeli. Zemnieku sētām bija raksturīgs liels apdzīvotības blīvums. Kā liecina dvēseļu revīzijas materiāli, parasta parādība bija lielģimene – vienā mājā dzīvoja vairākas paaudzes. Vienas lielģimenes locekļu skaits nereti sniedzās desmitos. Šo tradīciju bija veidojuši vēsturiski apstākļi – dzimtcilvēka piesaiste videi un dzīvesvietai. Tā kā zemnieku sētu skaits bija mazāks par dzimtcilvēku ģimeņu skaitu, tad nereti vienā sētā mita vairākas radniecības saitēm nesaistītas lielģimenes – saimnieku, pušelnieku, kalpu utt. Šādās sētās iedzīvotāju skaits sasniedza vairākus desmitus.¹⁵ Pat ja pieņemam, ka katrai lielģimenei bija sava dzīvojamā telpa, apstākļi tajā bija ļoti pieticīgi saspīesti, bez tam saimniecības ēkas un citas sētas būves visticamāk parasti koplietoja visa sētas saime. Sadzīves apstākļi viennozīmīgi bija būtiskākais faktors, kas radīja augsni pārpratumiem un konfliktiem, par labu šim apgalvojumam liecina pagasttiesu dokumenti.

Pētot 19. gs. pirmās puses pagasttiesu darbu Vidzemes guberņā, jāuzsver ģimenes tiesību attīstības stāvoklis Eiropā. Zviedru jurists un tiesību vēstures pētnieks Ēriks Annerss (*Erik Gustaf Erland Anners*, 1916–1997) ģimenes tiesības līdz pat 18. gadsimtam Eiropā raksturojis kā patriarhālu, ar baznīcas ietekmi cieši saistītu paražu kopumu. Apgaismības ideju ietekmē pakāpeniski vīrieša un sievietes vienlīdzības jautājums tika

aktualizēts un arī atspoguļots attiecīgā laika tiesību aktos, kur kā pirmsākums minams 1794. gada Vispārējais Prūsijas zemju likumu apkopojums.¹⁶ Pārmantojamību zemnieku tiesību jomā uzsvēris arī J. Lazdiņš, norādot uz acīmredzamu rietumu – austrumu virzienu zemnieku tiesību attīstībā. Bez tam pagasttiesas darbību Vidzemē raksturo patriarhālās tradīcijas, zemnieku likums ietvēra uz paražu tiesībām balstītas, Baltijai raksturīgas zemes likumu normas, kas norādīja uz spēcīgu tēva vai vīra varas institūta atzišanu.¹⁷ Tāpēc, pētot pagasttiesas darbu un spriedumus 19. gs. pirmajā pusē, redzam, ka sievieti bieži vien tiesā pārstāvēja vīrs, patriarhālo stāvokli apliecina arī aizgādņa noteikšana zemnieku atraitnēm.

PĀRKĀPUMU UN KRIMINĀLLIETU IZSKATĪŠANA

Atbilstoši Vidzemes zemnieku likuma prasībām strīdi par aizskaršanu ar vārdiem vai darbiem, sīkās zādzības utt. tika izskatītas kā pārkāpumu vai krimināllietas – attiecīgi vainīgo sodot ar miesas sodu līdz 30 rīkšu sitieniem vai arestu līdz 7 dienām “pie maizes un ūdens”. Kā soda veids krimināllietā notiesātajam likumā tika noteikts naudas sods un miesas sods, taču sodu robežas likumā netika atrunātas.¹⁸ Līdz ar to pagasttiesas līdz pat 19. gadsimta nogalei pamatā kā soda veidu piemēroja miesas sodu. Kā savā pētījumā norāda vēsturniece Līga Irbe, miesas soda popularitāti var skaidrot ar efektivitāti – tas bija publisks un viegli izpildāms soda veids ar tūlītēju rezultātu – radīja bailes no atmaksas.¹⁹

Ģimenes konflikti, kuru rezultātā notika aizskaršana ar vārdiem vai darbiem, sīkas zādzības un citi ikdienas sarežģījumi bija sekas jau iepriekš minētajiem sadzīves apstākļiem, un šādu sūdzību izskatīšana bija viena no pagasttiesas pamatfunkcijām. Tomēr, kā redzams no pagasttiesu materiāliem, gadsimta pirmajā pusē šādas sūdzības lietas, neskatoties uz zemnieku sarežģītajiem sadzīves apstākļiem, līdz izskatīšanai pagasttiesā nonā-

kušas visai reti. Tā, piemēram, Dikļu pagasttiesa no 1822. līdz 1836. gadam izskatījusi vien divas sūdzību lietas par ģimenes locekļu savstarpēju fizisku vardarbību. Savdabīgs piemērs no Straupes pagasttiesas, kur ģimenes strīdu risināt tiesai aicinājis draudzes mācītājs, – 1826. gada 3. decembrī mācītājs Sokolovskis ieradās pagasttiesā un uzdeva izskatīt pārkāpuma lietu pret Ķišu māju saimnieka dēlu Jāni, jo tas iepriekšējā svētdienā bijis stipri piedzēries un sitis un lamājis savu pamāti Līzi un pussievu (saderināto?) Trīni. Mācītājs īpaši norādīja, ka šis bezdievīgais darbs prasa stipru sodu un, tā kā tas noticis svētdienā, par svētdienas apgānīšanu pienākas vēl dubultsods, līdz ar to pagasttiesai uzdots pienākums lietu steidzami izmeklēt un pirms sprieduma pieņemšanas to ar mācītāju noteikti saskaņot. Pagasttiesa sākotnēji piedāvāja Jāni nodot sodīt augstākai tiesas instancei, jo “Jānis lielāku sodu nopelnījis, nekā pagasttiesas varā ir viņam dot”, bet, tā kā baznīca uzstāja, ka viņš jāsoda tepat pagastā, tad pagasttiesa piesprieda maksimālo miesas sodu – 30 bērza rīkstes.²⁰

Kaut arī, zemnieku turībai pieaugot, 19. gs. otrajā pusē sadzīves apstākļi uzlabojās, tomēr paradoksāli, ka ikdienas strīdu un pārkāpumu lietu īpatsvars pagasttiesas darba kārtībā pieauga, piemēram, Dauguļu pagasttiesā 1875. gadā izskatītas 12 prasību lietas par apvainošanu vai miesas bojājumu nodarīšanu vienas mājas lielģimenes locekļu starpā. Šo pretrunīgo apstākli var pamatot ar tiesiskās apziņas nostiprināšanos zemnieku vidū, kad zemnieki savu interešu aizstāvību un pāridarījuma kompensēšanu uzticēja tiesai. Tā Dikļu pagasttiesā 1892. gada 2. jūlijā vairāki ģimenes locekļi vērsušies pēc palīdzības, jo nespēja vairs glābties no sava tuvinieka Pētera Vizlas vardarbības. Mārcis Vizla apsūdzēja savu brāli Pēteri par plēšanos un lamāšanos. Pēteris grūdis brālim ar stampu, pēc tam ieķēries Mārcim krūtīs un abi nokrituši zemē. Piedevām Pēteris brāli apsaukājis par maitu. Otru prasību pret Pēteri iesniedza tajā pašā dienā viņa tēvs – Mārcis Vizla vecākais, kurš sūdzējās, ka Pēteris piekāvis

savu māti un esot solijies to ar ķieģeli nosist. Kā lieciniece norādīta Pētera sieva Anna Vizla.²¹ Pēteris savu vainu apsūdzībās noliedza un arī “nepielaiž sievas Annas Vizlas pārklaušināšanu, tādēļ ka naidis sievas dēļ cēlies”, pamatojoties uz pagasttiesas nolikuma 41. pantu, kurš ļāva neliecināt pret savas ģimenes locekļiem. Tomēr cits liecinieks – māju kalps Leimanis apstiprināja, ka tajā dienā dzirdējis strīdu starp Pēteri, viņa sievu Annu un Pētera māti Mariju Vizlu un redzējis, ka Anna bijusi zemē nogrūsta un Pētera mātei uz rokas bijis redzams zilums. Par plēšanos un lamāšanos, kas pierādīta ar liecībām, pagasttiesa piesprieda Pēterim izmaksāt 5 rbļ. sodu par labu brālim un 10 rbļ. par labu Pētera mātei un kopā 5 dienas arestā.

Skaidra norāde uz zemnieku neapskaužamajiem sadzīves apstākļiem saskatāma Dauguļu pagasttiesas 1875. gadā izskatītajā sūdzībā, kad dzīvojamās istabas dalīšana pēc Jurgiem Buķu mājās starp kalpiem un saimnieku beigusies ar kautiņu. Tiesa nospriedusi kalpu pāri – Lauri un Līzi Liepiņus par kaušanos un atsacīšanos pildīt saimnieka pavēli un pārvākties uz citu istabas stūri sodīt ar attiecīgi 48 un 24 stundām aresta. Saimnieks Bukavs arī izteicis vēlmi no nākamā gada lauzt kalpošanas līgumu.²²

Tomēr, vēršoties pagasttiesā ar sūdzību, pastāvēja risks no cietušā kļūt par apsūdzēto. Tā 1864. gadā sanāca Spriestiņu Baltā kroga kalpam Jurim Rācenim, kurš tiesā iesniedza sūdzību par krodzinieka Kalniņa uzbrukumu viņam un viņa sievai. Krodzinieks liecināja, ka konflikts sācies no abu sievu strīda, kad krodzinieks iejaucies, tad saņēmis sitienu pa ausi no Rāceņa. Līdz ar to tiesa Rāceni par rupjību pret saimnieku sodīja ar 15 rīkstēm. Tajā pašā 29. oktobra dienā tiesa izskatīja arī krodzinieka prasību pret Rāceni par nepakļaušanos un atsacīšanos iet malku gādāt, ko kalps arī atzina, un tiesa Rāceni sodīja vēl ar 10 rīkstēm par neklausīšanu saimniekam. Tādējādi Jēkabs Rācenis vienā dienā saņēma 25 rīkstes, kļūstot no cietušā par atbildētāju.²³

Sastopami arī gadījumi, kas pārsniedza ierastos sadzīves strīdus, kad smagāku noziegumu, piemēram, zādzību paveikuši vienas ģimenes locekļi. Lielstraupes pagasttiesā 1826. gada 31. martā Rudzišu saimnieks Pēteris apsūdzēja savu padēlu Frici, ka “tas no viņa un savas mātes dažādas lietas zadzis un Darvaskalnu Jasperam glabāšanai nodevis dažas no zagtajām lietām”. Tiesa par zādzību sodīja Frici ar 30 spieķa sitieniem un Jasperu par zagtu lietu glabāšanu ar 25 sitieniem.²⁴ Kā redzams, tad 19. gadsimta pirmajā pusē pagasttiesa sprieduma sagatavošanā vadījies pēc paražu tiesību principiem – nozieguma smaguma izpratnē zagtu mantu slēpšanu pēc piespriedtā soda pielīdzinājusī tikpat smagam noziegumam kā zādzība, no šīm tradīcijām acīmredzot izriet Vidzemes zemnieku likumā ietvertā norma, ka atrastu kustamu lietu nedrīkst piesavināties – par atrasto jāziņo pagasttiesai, piesavināšanos attiecīgi pielīdzinot zādzībai. Faktiski šāds piemērs apstiprina Mg. iur. Modrītes Vucānes apgalvojumu, ka pagasttiesas praksē saskārās ar paražu tiesību normu piemērošanu un pozitīvo tiesību normu tulkošanu. Tulkojot vienu un to pašu tiesību normu, piemērošanas rezultātās pagasttiesā varēja atšķirties no augstākas institūcijas prakses.²⁵

Tiesvedības tradīcijām esot attīstības stadijā, konflikts no mājām reizēm arī tika turpināts tiesas sēdes laikā, kad pretējās puses nespēja valdīt savas emocijas un tiesai bija jāiesaistās. Piemēram, Dauguļu pagasttiesā 1890. gada 18. maijā tika izskatīts brāļu Skrastiņu materiāla rakstura strīds, tomēr lietas izskatīšana izvērsās skaļāka, un, kā fiksēts ierosinātajā krimināllietā, “Fricis Skrastiņš šajā dienā nekārtīgi pie tiesas uzvedās – savu pretinieku Kārli Skrastiņu par bezkauņu lamādams un tiesas sēdi traucēdams. Tiesa nosprieda, ka F. Skrastiņam 24 stundu arests tūlī jāizpilda.”²⁶

Kā rāda piemērs no Spriestiņu pagasta, reizēm arī saimnieka un kalpa attiecības varēja novest līdz strīdiem, kas traktējami kā krimināli pārkāpumi. Spriestiņu pagasttiesā 1858. gada 24. decembrī saimnieks Jānis Leimanis apsūdzēja kalpu Miķeli

Jansonu, ka tas no klēts izzadzis 13 mārciņas linu. Lai būtu liecinieki, pirms aplūkot kalpa apcirkņus, saimnieks pieaicinājis pagasttiesas piesēdētāju Jāni Ozoliņu, ar kuru kopā tad arī atraduši kalpa apcirkņus zem pelavām paslēptas 4 buntas linu. Kalps tiesā atzinās vien tajā, ka no neaizslēgtās klēts paņēmis atrasto linu daudzumu, bet par pārējo neko nezinot. Tomēr pagasttiesa, ņemot vērā, ka Jansons “jau daudzreiz pie zādzības noķerts”, nolēma nodot lietu augstākai tiesas instancei.²⁷

Šī lieta turpinājās nākamā gada pavasarī, kad Leimanis iesūdzēja tiesā savu kalpu par to, ka tas viņam Lieldienu vakarā uzbrucis un stipri piekāvis. Kad saimnieks gājis mājās no dzirnavām, ceļā to panācis Jansons, kas sitis saimniekam pa pakausi ar akmeni, un, kad saimnieks no sitiena nokritis, Jansons sācis viņu sist. Arī visi liecinieki apgalvoja, ka Leimanis bijis smagi piekauts, seja zilumos un mati izplūkāti. Tiesa nolēma, ka apsūdzība ir smaga un pielīdzināma slepkavības mēģinājumam, ka tā nosūtāma izskatīšanai uz augstāku instanci.²⁸ Šajā gadījumā redzams, ka pagasttiesa kalpa pārkāpumus uzskatīja par tik smagiem, ka tie pārsniedza tiesas kompetenci. Tomēr, spriežot pēc tā, ka kalps nepilnu pusgadu pēc tam, kad apsūdzēts zādzībā, atkal tajā pašā pagastā pie tā pašā saimnieka turpina strādāt par kalpu un atkal veic noziegumu, tad acīmredzot arī draudzes tiesas iepriekšējais spriedums par zādzību nav bijis pietiekami bargs.

Iepriekš minētie piemēri rāda, ka praksē pastāvēja iespēja zemniekam par ikvienu strīdu vērsties pagasttiesā. Bez tam, kā uzsvērusi M. Vucāne, pagasttiesas pēc 1864. gada Tiesu nolikumu pieņemšanas, kaut arī netika tajos ietvertas, tomēr ietilpa Krievijas impērijas tiesu sistēmā kā zemākā instance vietējo tiesu sistēmā. Tas nozīmēja, ka pagasttiesas spriedumi bija pārsūdzami augstākās instancēs un lēmumi varēja nonākt līdz pat kasācijai Senātā.²⁹

Viens no šāda veida ģimenes strīdu izskatīšanas paradoksiem ir apstākļi, ka kriminālsods pats par sevi Vidzemes zem-

nieku likuma izpratnē nevarēja būt iemesls, piemēram, kalpa darba kontrakta laušanai. Tas nozīmēja, ka problēmas risinājums reizēm bija tikai īslaicīgs, jo abas puses pēc tiesas sprieduma un soda saņemšanas atgriezās savā sētā un turpināja dzīvot un strādāt plecu pie pleca, bet varam pieņemt, ka bez rūgtuma un sīkiem konfliktiem šāda kopā dzīvošana neiztika.

MATERIĀLA RAKSTURA STRĪDI

Pirmie nosacījumi, kas sāka reglamentēt darba attiecības, iekļauti Vidzemes zemnieku likumā 1809. gadā, pievienojot likumam papildu pantus un skaidrojumus. Likuma 24. un 25. paragrāfs noteica ierobežojumus kalpa klaušu dienas garumam, savukārt 39. un 42.–50. paragrāfā ietvertie nosacījumi bija mēģinājums ieviest vienotus principus darba samaksas kārtībā.³⁰

Vēsturniece Melita Svarāne norāda uz šādu tendenci 19. gadsimtā – attīstoties preču–naudas attiecībām, paplašinājās naudas nozīme un zemnieku starpā, kaut sākotnēji gausi, bet tomēr veidojās kredītattiecības.³¹ Līdz ar to pagasttiesu lietās pamazām palielinājās parādu un prasījumu piedziņas jautājumi. Pakāpeniski izmainījās arī zemnieku attieksme pret naudu. Kā atzīmējis profesors Mati Laurs, klaušu nomas laikmetā zemnieks naudu uztvēris vien kā dārgmetālu, tikai 19. gs. vidū pakāpeniski uzsāktā pāreja uz naudas nomu iesaistīja zemniekus tirgus attiecībās.³² Līdz ar to ir likumsakarīgi, ka 19. gs. vidū un otrajā pusē tiesas darba kārtībā arvien vairāk ienāk materiāla rakstura prasības zemnieku starpā. Un, kā rāda pagasttiesu materiāli, pieaug arī prasījuma apjomi. Tā, piemēram, Limbažu pagasttiesā no 1841. līdz 1843. gadam izskatītas vien piecas civillietas par parādu vai zaudējumu piedzīšanu un vidējā prasījuma summa bijusi salīdzinoši neliela – tikai 6,93 rubļi.³³ Savukārt, aplūkojot civillietu prasību apmērus Cesvaines pagasttiesā 19. gs. beigās, ir redzams, ka prasību apmēri civillietās pieauguši, piemēram, 1893. gadā pagasttiesas kopā izskatīto 277 civillietu vidējā

prasības summa bijusi 11,61 rbļ., savukārt 1899. gadā tā palielinājusies līdz 17,69 rbļ.; papildus tam jāatzīmē, ka civillietu skaits 19. gs. beigās atkal pakāpeniski samazinās (1899. gadā izskatītas vien 107 lietas) un šī tendence saglabājas arī 20. gs. sākumā.³⁴

Ierastas bija sūdzības starp vienā saimniecībā dzīvojošajiem saimniekiem un kalpiem gan par atalgojuma neizmaksāšanu kalpiem, gan no saimnieku puses par neapmierinošu kalpu darbu un līguma nepildīšanu. Šāda rakstura sūdzību skaits pakāpeniski palielinājies, piemēram, Dikļu pagasttiesā 14 gadu ilgā laika posmā – no 1822. līdz 1836. gadam izskatītas vien 10 sūdzības (no kopumā tiesas izskatītām 119 lietām) starp saimniekiem un kalpiem par līguma vai pienākumu nepildīšanu (par kalpam neizmaksātu atalgojumu vai parādiem saimnieku un kalpu starpā tiesā nav saņemta neviena sūdzība).³⁵ Savukārt gadsimta otrajā pusē, piemēram, Dauguļu pagasttiesā vienā pašā 1875. gadā no 491 tiesas protokolu grāmatā reģistrētā notikuma tiesa izskatījusi 20 strīdus starp saimnieku un kalpu par atalgojuma neizmaksāšanu, 11 gadījumos sūdzības par derību (līguma) nepildīšanu vai nolaidīgu pienākumu pildīšanu un vienu sūdzību par nelikumīgu derību slēgšanu ar nepilngadīgu personu bez tēva atļaujas.³⁶ Saimnieka un kalpa sūdzības piemērs no Braslavas pagasttiesas – 1864. gada 16. septembrī tiesa izskatīja šādu saimnieka sūdzību par savu kalpu: “Kad nu tā Kundziņu kalpa Andža Līkā sieva Anna daudz dienas darbos bija kavējusi, tāpat viņas vīrs ar savām cūkām saimniekam daudz skādes padarījis, tad nolīga viņi š.g. 6. augustā, ka sieva paliek pie saimnieka uz sevi dzīvot un saimnieks atrēķina no Andža algas 20 rbļ. un 4 pūrus rudzu.” Tomēr dažas dienas vēlāk saimnieks sūdzējies pagasttiesā, ka arī pats kalps Andžs vairs pie darba neejot un, ja arī ejot, tad darot pretī vien visu, nevis kā norādīts, tāpat saimnieks uzskaitījis, kā kalps tam “visādi skādējis”. Piemēram, no mārkas velkot linus, tos pa zemi izkaisījis un, kad likts, nav savācis, tad vēl vienu nakti zirgu turējis neizjūgtu un neēdušu pie ratiem un citkārt cūku no saimnieka auzām nav

dzinis laukā un, kad saimnieka puika cūku gājis laukā dzīt, metis tam ar akmeni. Šos faktus arī apstiprināja saimnieka pieaicinātais liecinieks – otrs to pašu Kundziņu māju kalps. Līdz ar to pagasttiesa piesprieda kalpam Andžam 15 sitienus ar rīkstēm par nepaklausību un arī 4 pūrus auzu kā zaudējumu atlīdzināšanu par labu saimniekam.³⁷

Dauguļu pagasttiesā 1874. gada 5. decembrī P. Dubavs iesniedza prasību par 6 rbļ. algas parāda piedzišanu no Ķilkas māju saimnieka P. Cillenberga. Cillenbergs atzina, ka kalpam visu algu nav samaksājis, pamatojot, ka Dubavs viņam radījis zaudējumus, nepareizi sapinot zirgam kājas ganībās, dēļ kā zirgs guvis ievainojumus un veselu mēnesi nav varēts to pie darba izmantot. Tiesa saimnieka argumentus atzina par pamatotiem un nosprieda, ka kalpa algas parāds paliek kā saimniekam radīto zaudējumu nolīdzināšana.³⁸

Jāatzīmē, ka interešu aizstāvēšana ar tiesas starpniecību 19. gadsimtā bija laikietilpīgs pasākums – praksē sūdzību izskatīšanas termiņi, īpaši gadījumos, kad lieta tika pārsūdzēta augstākā instancē, bija ilgi. Tipisks ir piemērs no Spriestīņu pagasttiesas, kur 1889. gadā tika saņemta sūdzība pret M. Ozoliņu par kalponei neizmaksāto algu. Jau prasības iesniegšanā bija teikts, ka strīds par algu pastāvējis kopš 1886. gada, tātad ildzis jau 3 gadus bez panākumiem, līdz cietusi nolēma vērsties tiesā. Pagasttiesai sūdzība iesniegta 1889. gada 7. jūnijā, lieciniekus pagasttiesa nopratinājusi tā paša gada 3. novembrī, un spriedums pasludināts 15. decembrī. 29. decembrī par spriedumu iesniegta apelācija I Valmieras zemnieku virstiesā, kura lietu izskatīja 1890. gada 28. martā un pagasttiesas spriedumu atstāja negrozītu, pagasttiesai piesūtīts izpildu raksts par algas piedzišanu, kas beidzot izpildīts 1890. gada 7. jūnijā.³⁹ Tātad tieši pēc gada no brīža, kad pagasttiesa saņēma sūdzību, un kopumā kalponei, lai tiktu pie nopelnītās algas, bija jāgaida veseli 4 gadi, kas ir ilgs laiks, īpaši ņemot vērā, ka šajā piemērā lieta tika izskatīta tikai divās instancēs – pagasttiesā un zemnieku virstiesā.

Tāpat zemnieku tiesu iestāžu praksē redzama īpašuma pierības un sadalīšanas jautājumu aktualizēšanās. Attiecībā uz mantošanas kārtību 1819. gada Vidzemes zemnieku likumā bija ietverti mantojuma pieņemšanas un sadalīšanas principi, paredzot mantojuma sadalīšanu gan pēc likuma, gan pēc novēlējuma (testamenta). Par pirmās šķiras mantiniekiem likums atzina pārdzīvojušo laulāto un pirmās pakāpes radniekus. Zīmīgi, ka nekustamā īpašuma mantošanas ziņā likums paredzēja vīriešu kārtas mantinieku prioritātes principu pār sieviešu kārtas mantniecēm.⁴⁰

M. Svarāne uzsver, ka mantojuma testamentu dokumentu skaits gadsimta pirmajā pusē nav bijis liels un mantojumu dalīja tikai, ja aizgājējam palika nepilngadīgi bērni vai bija citi īpaši apstākļi.⁴¹ Šādi īpaši apstākļi acīmredzot bijuši Lielstraupes Kurmju māju saimniekam P. Teterim, kurš ar sievu Līzi 1827. gada 22. aprīlī pie pagasttiesas nolēma sadalīt visu savu mantu – mājlopus saviem 5 bērniem, piemēram, dēlam Miķelim vecāki novēlēja 1 kumeļu, 1 teļu, 1 vepri, 1 aunu.⁴²

19. gs. otrajā pusē palielinoties no muižas izpirkto saimniecību skaitam, vajadzētu būt likumsakarīgi, ka pieaugtu arī zemnieku turība un līdz ar to jautājumiem, kas skar mantošanas kārtību, vajadzētu būt bijušiem noregulētiem, jo aizgājējs savu pēdējo gribu paudis testamentā. Tomēr, kā redzams no Cesvaines pagasttiesas piemēra (Cesvaines pagasttiesas fonds ietver plašu tiesas materiālu klāstu ar vairāk nekā 5000 lietām), zemnieki nav steigušies ar mantojuma dokumentu sakārtošanu – Cesvaines pagasttiesas testamentu un līgumu reģistrā laika posmā no 1878. gada līdz 1894. gadam fiksēti tikai trīs testamenti.⁴³ Testamenti rāda, ka zemnieku turība tiešām pieaugusi, piemēram, Cesvaines pagasta Vecdilmaņu māju saimnieks Kārlis Grāvītis testamentā savam dēlam Pēterim novēlē mājas ar visu kustamo un nekustamo īpašumu, meitai Marijai pienākas 300 rbļ. vērtā mantojuma daļa, sievai Ilzei mūža uzturs no dēla vai 500 rbļ. vērtā mantojuma daļa, bet abas meitas no pirmās

laulības savu mantojuma daļu (200 rbļ.) jau ir saņēmušas un testamentā netiek iekļautas.⁴⁴ Savukārt gadījumos, kad mantojuma dalīšanas jautājumi netika savlaicīgi sakārtoti, sekoja tiesvedība, nereti ar pārsūdzībām vairākās instancēs. Tā, piemēram, Dauguļu pagasttiesa 1894. gada 12. oktobrī, pamatojoties uz aprinča miertiesnešu sapulces sagatavoto izpildrakstu, brāļu Jura un Jāņa Šmitu cīņā par Eglukalna mājām pieņēma lēmumu nekavējoties izlikt no mājām Jāni, bez tam piedzīt no viņa par labu brālim 2,92 rbļ. zaudējumu atlīdzību. Jānis no mājām izlikts, par ko izdarīta atzīme izpildrakstā, tomēr parādu brālis tam piedēvis.⁴⁵

ĀRLAULĪBAS BĒRNI UN ATTIECĪBU RISINĀŠANA AR TIESAS STARNIECĪBU

Īpašs jautājums pagasttiesas darbā bija saistīts ar ārļaulībā dzimušajiem bērniem, kas tika uzskatīti par lielu negodu. Pētījumā par sievietes lomu 18. un 19. gs. sabiedrībā LU profesors Dr. hist. Gvido Straube atzīmējis, ka šādu lietu baznīcas un tiesas dienas kārtībā bija ne mazums, seksuāli sakari arī bez laulības bija bieži, tikai uz ārļaulībā dzimušajiem bērniem tā laika aizspriedumainā sabiedrība skatījās ar nosodījumu.⁴⁶ Šo apgalvojumu apstiprina fakts, ka lietas par ārļaulībā dzimušo bērnu apgādāšanu ir sastopamas pilnīgi visu aplūkoto pagasttiesu dokumentos dažādos laika posmos, neskatoties uz sabiedrības un baznīcas nosodījumu, tā ir bijusi bieža parādība. Kā redzams no Dikļu pagasttiesas dokumentiem, 19. gs. pirmajā pusē, laika posmā no 1822. gada līdz 1836. gadam pagasttiesā izskatītas 7 sūdzības par ārļaulības bērnu paternitātes noteikšanu un uzturēšanu,⁴⁷ gadsimta otrajā pusē situācija šajā jomā nav mainījusies, piemēram, Dauguļu pagasttiesā 1875. gadā vien reģistrētas 3 sūdzības lietas,⁴⁸ tieši tikpat arī 1881. un 1882. gadā.⁴⁹ Ārļaulībā dzimušo bērnu skaits satrauca valsts iestādes un baznīcu, tika veikta detalizēta ārļaulībā dzimušo bērnu uzskaitē. Pēc

statistikas datiem, piemēram, 1860. gadā Vidzemes guberņā kopumā reģistrēti 1225 ārļaulībā dzimušie.⁵⁰ Vidzemes zemnieku likuma 364.–366.§ noteica, ka ārļaulībā dzimuša bērna māte varēja vērsties pagasttiesā ar lūgumu noteikt paternitāti tiesas ceļā, pierādot ārļaulības bērna paternitāti, sieviete varēja pieprasīt bērna tēvu maksāt bērnam uzturādu līdz 10 gadu vecuma sasniegšanai.⁵¹

Piemēram, Spriestīņu pagasttiesa 1890. gada 27. septembrī sāka izskatīt M. Ozoliņas prasību pret kurpnieku K. Apini, vainojot, “ka viņš pie Ozoliņas kaunā krišanas esot vainīgs”, un lūdzot tiesu piedzīt uzturādu kopīgajam ārļaulībā dzimušajam bērnam. Pats apsūdzētais uz tiesas sēdi nebija ieradies, līdz ar to tiesa bez nopratināšanas atzina Ozoliņas prasību par pamatotu saskaņā ar Vidzemes zemnieku likuma prasībām un piesprieda Apinim samaksāt 100 rbļ. bērna uzturam, šo summu saskaņā ar Civiltiesību nolikuma 101. pantu sadalot uz 10 gadiem.⁵²

Tomēr, pamatojoties uz lietas izmeklēšanā gūtajiem pierādījumiem un liecībām par bērna mātes dzīvesveidu, tiesa varēja arī atzīt personu par bērna tēvu, bet neuzlikt viņam par pienākumu bērnu uzturēt līdz likumā noteiktajam 10 gadu vecumam. Lielstraupes pagasttiesā 1825. gada 14. jūlijā ar prasību par uzturādas piedzišanu no bērna tēva vērsās Inča mājās dzīvojošā Mariņa, apsūdzot Rudzišu kalpu Frici, ka tas viņu *piegulējis* no pagājušā rudens ap labības pļaušanas laiku un neviens cits nevarot būt vainīgs. Fricis tiesā savu vainu neatzina un solīja ar lieciniekiem pierādīt, ka Mariņa arī ar citiem *jaukusies* gan Miķeļdienas tirgū, gan Braslas krogā. Pieaicinātie liecinieki sniedza pretrunīgas liecības, tomēr apliecināja, ka Mariņa pagājušajā vasarā esot dzīvojusi ar Braslas krodznieku un vēl kādu Braslas jaunsungu. Tiesa nosprieda, ka Mariņa tapusi grūta ap labības pļaujamo laiku un tādēļ Fricis vienīgais var tikt uzskatīts par bērna tēvu. Tomēr tiesa neuzlika Fricim nodrošināt pilnu bērna apgādāšanu, jo viņa liecinieki pierādot, ka Mariņa pati “savu godu nav visās vietās tā piekopusi, kā godīgai meitai tas pieklā-

tos". Līdz ar to Fricim piespriests samaksāt soda naudu un bērna tēva naudu, bet bērna uzturēšana turpmāk viņam nebija jānodrošina.⁵³

Kā patīkamu izņēmumu skumjajā statistikā par nevēlamajiem bērniem var minēt piemēru no Dikļu pagasttiesas dienas kārtības 1823. gada decembrī, kad Kalniešu Jēkabs apsūdzēts Grebja mājas saimnieka meitas Dārtas *piegulēšanā* un, citiem dzirdot, Grebi par sievastēvu saucis, tad tiesa Jēkabu izsaukusi un nopratinājusi. Jēkabs savu vainu pilnībā atzinis un izteicis vēlēšanos Dārtu precēt. "Tad nu ir šis Jēkabs ar to meitu Dārtu savās rokās sadevušies un pie tiesas spieģeļa saderinājušies."⁵⁴

Dažreiz pagasttiesai nācies iesaistīties arī neveiksmīgu attiecību un mīlestības sarežģījumu šķetināšanā. Spriestīņu pagasttiesā 1890. gada 28. aprīlī izskatīta Trīnes Andiņas prasība pret Kārli Veikenu par krāpšanu un laulību solījuma nepildīšanu. Faktiski šajā lietā redzams traģisks 19. gadsimta Latvijas lauku sievietes dzīvesstāsts, kura sākums iezīmējies aptuveni 6 gadus pirms lietas nonākšanas tiesā. Abi iesaistītie kopīgi strādājuši pagasta Mazbrenģuļū mājās, cieši sadraudzējušies un nolēmuši precēties. Tomēr rudenī Kārlis ticis iesaukts militārajā dienestā uz 5 gadiem. Neskatoties uz to, abu attiecības ar vēstuļu palīdzību (lietai kā pierādījumi pievienota privātā korespondence uz vairākām lapām) turpinājušās. Kārlis Trīnei vēstulēs dēvējis par "mīļoto brūti", būvējis nākotnes gaisa pilis, tomēr neaizmiris arī gluži praktiskas lietas, piemēram, ik pa laikam mīļotajai palūgt naudas summas: "Pateicos par vienu rubuli naudas, tas rubulis man ir dikti labs, bet vēl labāka ir vēstulīte...", vēstules beigās gan piebilstot: "[Lūdzu] atstāllēt man naudas, cik nu vari [...] mundieri, ko pirkt [...] nopirku vienu, nu tas noplīsis, bet naudas nav." Līdzīgā stilā, kas norāda uz ļoti ciešām un romantiskām attiecībām, ieturēta sarakste vairāku gadu garumā. Taču pēc dienesta beigām, kad Kārlis atgriezies dzimtajā pagastā, viņš vairs nav licies ne zinis par saviem solījumiem, nedz arī Trīnei atdevis saņemtos naudas līdzekļus – prasījuma kopējā summa veidoja

41,98 rubļus. Pagasttiesa Trīnes prasību atzina par pamatotu un pierādītu, par ko liecināja gan vēstules, gan pasta kvīšu pasakņi, turklāt kā būtisks arguments uzsvērts Kārļa dotais precību solījums, kura nepildīšana arī pagasttiesas ierēdņu izpratnē bija pamatojums naudas atdošanai. Kārlis tiesas sēdē nepiedalījās, bet pagasttiesas spriedumu pārsūdzēja I Valmieras zemnieku virstiesā, neapstrīdot pašu naudas saņemšanas faktu, bet tikai summas lielumu. Virstiesā samazināja prasīto summu līdz 20 rbļ., kas atdodami divos maksājumos, pamatojoties uz to, ka daļu no sūtītajiem līdzekļiem Trīne devusi pati pēc savas gribas kā dāvinājumu.⁵⁵ Šajā piemērā redzams, ka tiesa spēja atlīdzināt cietušajai daļējus materiālos zaudējumus, tomēr tā laika Krievijas impērijas zemnieku likumdošana neparedzēja morālā kaitējuma atlīdzināšanu naudā, tādēļ šajā gadījumā puse, kas uzvarēja tiesā, faktiski tomēr palika kā zaudētāja.

AIZBILDNIECĪBA UN AIZGĀDNIECĪBA

Aizbildniecības un aizgādniecības funkcija bija viens no pagasttiesu pamatuzdevumiem visā to pastāvēšanas laikā jau no 19. gs. sākuma. Gadījumos, kad bērns zaudēja vecākus vai arī sieviete ar bērniem zaudēja vīru, Vidzemes zemnieku likums noteica nepieciešamību pēc aizbildņa vai aizgādņa iecelšanas. Kā norāda prof. J. Lazdiņš, aizbildniecības jēdziens tika attiecināts uz personām līdz 17 gadu vecumam. No 17 līdz 21 gadu vecām personām un sievietēm jebkurā vecumā, palikušām bez vīra un ar nepilngadīgiem bērniem, tika iecelti aizgādņi. Par aizbildni vai aizgādni iecēla vienu vai divas ģimenes tēva jau iepriekš (pirms nāves) izvēlētas personas. Pagasttiesas funkcijas šajā gadījumā bija aicināt aizbildņus uzņemties pienākumus (galīgo lēmumu par aizbildņu un aizgādņu apstiprināšanu pieņēma draudzes tiesa), bāreņu īpašuma apzināšana un kontrole pār aizgādņa darbībām līdz bāreņu pilngadības sasniegšanai.⁵⁶ Pagasttiesu nolikuma 216. pants savukārt paredzēja aizbildņa iecel-

šanu, lai pārvaldītu mirušas personas īpašumu līdz mantojuma tiesību spēkā stāšanās brīdim.

Aizbildniecības un aizgādniecības lietvedība bija pagasttiesas kompetencē jau no 19. gs. pirmās puses. Piemēram, 1824. gada 3. martā Lielstraupes pagasttiesa uzņēma uzskaitē mirušā Dētavu (*Deetav*) māju saimnieka Jāņa īpašumu. Par atraitnes un bērnu pērminderi (aizbildni) iecēla Mežžogu saimnieku Juri. Pagasttiesa noteica, ka aizbildnis ir tās bērnu lietas uzticējis glabāt jaunajam Dētavu saimniekam Mārtiņam un tās, ko viņš nebija paņēmis, atrodas glabāšanā pie bērnu mātes Mariņas. Kad bērni būs sasnieguši vecumu, kad viņiem tās mantas vajadzēs, aizbildņa pienākums būs nodrošināt, lai aizgājēja bērni saņemtu savu īpašumu vai arī īpašuma vērtību naudā, kas zemāk uzskaitīta. Tālāk seko mantas uzskaitījums un vērtība, kas katram no bērniem pienākas, piemēram, dēls Pēteris (8 ar pusi gadus vecs) saņem 8 g.v. ķēvi (8 rbļ. vērtībā), 1 kumeļu (4 rbļ.), 1 govī (6 rbļ.) utt., kopā 40 rbļ. vērtā mantojuma daļa ar mājlopiem, kā arī apģērba gabaliem, metinātu izkapti u.c. saimniecības priekšmetiem.⁵⁷

1833. gada 28. aprīlī pie šīs lietas ieraksta protokolu grāmatā veikta piezīme, ka kumeļu, kas Pēterim novēlēts, nopircis tagadējais Dētavu saimnieks Mārtiņš Rikmanis par 4 rbļ. un solot Miķeļos aizbildnim naudu samaksāt.⁵⁸

Aizbildniecības lietas uzraudzības piemērs no Braslavas pagasttiesas – Anckalniņu bāreņu lieta tika uzsākta 1884. gadā, pagasttiesai apzinot mantas apjomu un ieceļot aizbildni. Aizbildnis 1885. gada 9. janvārī vērsās pagasttiesā ar lūgumu saņemt 10 rbļ. no bāreņa Gusta Anckalniņa mantojuma daļas, jo Gusts esot ar runas traucējumiem un nododams mācībā Valmieras kurlmēmo skolā; pagasttiesa aizbildņa lūgumu apmierināja.⁵⁹ Aizbildnim regulāri bija jāatskaitās pagasttiesai par to, kā pildījis savus pienākumus. 1891. gada 14. jūnijā Anckalniņu aizbildnis Leiba Gūtmanis liecināja: aizbilstamā Anna Anckalniņa, 21 g.v., dzīvoja Ventera mājā par dienestmeitu, Gusts Anckalniņš,

18 g.v., 6 gadus bija apmeklējis Valmieras kurlmēmo skolu un mācījies Valmierā skrodera amatu pie Rumpicera, Lēna Anckalniņa, 16 g.v., dzīvoja Pāles muižā un mācījās par šuvēju.⁶⁰ Turpmāk šādu atskaiti pagasttiesa sagatavoja katru gadu, atzīmējot arī bāreņu mantas apjomu un kustību (Anckalniņu bāreņu nauda noguldīta Rīgas pilsētas krājkasē ar Nr. 83258).⁶¹ Bāreņu lieta tika noslēgta tikai tad, kad visi bāreņi sasnieguši pilngadību vai stājušies laulībā un visas tiem pienākošās īpašuma vienības un naudas līdzekļi izsniegti.

No piemēriem redzams, ka aizbildniecības un aizgādniecības lietvedība ir bijusi ilgstoša, un gan aizbildnim, gan pagasttiesai, kas veica uzraudzību pār aizbildņa darbībām, praksē tas nozīmēja ilggadēju lietvedību, smalku aizbilstamo īpašumu uzskaiti. Faktiski aizbildnis brīvprātīgi un bez atlīdzības bija uzņēmies saistības, kuru nepildīšanas vai pavisas pildīšanas gadījumā viņš bija materiāli atbildīgs. Pagasttiesai savukārt aizbildniecības lietas nozīmēja lielu lietvedības apjomu.

Kā jau iepriekš atzīmēts, aizgādnis tika iecelts arī atraitnēm. Kādi šajā gadījumā bijuši aizgādņa pienākumi, redzams Dauģu pagasttiesas 1875. gada 15. janvāra protokolā, kad tiesā vērsies J. Upītis un izteicis, ka vēloties precēties ar atraitni A. Sandi, un tādēļ lūdzis pagasttiesai izsniegt apliecinājumu. Pagasttiesa savukārt uzaicināja A. Sandes abus aizgādņus, kuri tiesai apliecināja, ka viņiem nekas nav iebilstams pret to, ka A. Sande ar J. Upīti apprecētos. Tiesa aizgādņu liecības iesniedza draudzes mācītājam.⁶²

1860. gada Vidzemes zemnieku likuma 369.§ bija noteikta adoptēšanas iespēja, kas piešķīra adoptētajiem bērniem visas dabiskā ceļā dzimušo bērnu tiesības.⁶³ Tāds ir adoptācijas piemērs no Spriestīņu pagasttiesas, kurā 1861. gada 1. decembrī Vaitzaku (*Waitzak*) saimnieks Jānis Sokolovs, kuram pašam neviena dēla nebija, vērsās ar lūgumu, ka viņš vēloties savu rada bērnu – Mārci Liepiņu par “savu dēlu pieņemt un par tādu iekš visām būšanām turēt”. M. Liepiņš tiesas priekšā apliecināja, ka “viņš no

sirds vēloties Sokolovu par tēvu un apsoloties tā izturēties kā labam bērnam pret vecākiem pieklājas”.⁶⁴ Tādējādi aizbildniecība tiesā tika likumīgi noformēta un adoptētajam bērnam ar to tika piešķirtas visas “miesīga” bērna tiesības, nekādu turpmāku uzraudzību pār adoptēto bērnu vai aizbildniecību pagasttiesa vairs neveica.

Savā pētījumā par pagasttiesas nozīmi un tradīciju pārman-tojamību Dr. iur. Sanita Osipova norāda, ka pagasttiesām dele-ģētā aizbildniecības un aizgādniecības funkcija ir vērtējama kā ieguvums un ka Krievijas impērijas tieslietu sistēma bijusi pie-tiekami pilnvērtīga un laika prasībām atbilstoša.⁶⁵ Ne velti pa-gasttiesas institūcija turpināja pastāvēt arī pēc Latvijas Republi-kas neatkarības pasludināšanas, ne vairs kā kārtu tiesu iestāde, tomēr daļēji pildot agrākos pienākumus, piemēram, saglabājot bāriņtiesas funkcijas.

SECINĀJUMI

Iepriekš aplūkotie pagasttiesu dokumenti ar zemnieku tiesu iestāžu darbības piemēriem un zemnieku dzīvesstāstiem ir sva-rīgs 19. gadsimta Vidzemes zemnieku sabiedrības sociālās vēs-tures un Latvijas tiesību vēstures avots. Pagasttiesas dokumentu pētniecība arī ir iespēja gūt priekšstatu, kā praksē veidojusies Latvijas tiesību vēsture – kā notikusi tiesvedība, kā un pēc kā-diem principiem darbojusies pagasttiesa, īpaši vērtīgi ir salidzi-nāt likuma normas un to, kā tās ieviestas un īstenotas praksē. Tomēr pagasttiesas dokumentos ietvertās ziņas ne vienmēr var sniegt pilnībā objektīvu informāciju, jo šajos dokumentos, īpaši attiecībā uz iztiesātajām lietām, atspoguļota vien tiesas vai mui-žas oficiālā nostāja, reizēm tikai pagasttiesas skrīveris kā vienī-gais rakstīt pratējs tiesā bija lietas iznākuma noteicējs. Līdz ar to nekad neuzzināsim tiesas lietās darbojošos personu dzīves-stāstus vai apslēptos apstākļus, kas likuši rīkoties tā vai citādi vienā vai otrā situācijā. Tiesas dokumenti ir vēstures liecību

kopums, kas tapis ar savam laikam raksturīgu valodu un izpratni un ietver sevī nozīmīgu Latvijas vēstures daļu.

Virspusēji iepazīstoties ar pagasttiesu materiāliem, var rastos iespaids par 19. gadsimta zemnieku sabiedrību kā tādu, kas orientēta uz pastāvīgiem konfliktiem, un pagasttiesu kā nenozīmīgu sadzīves strīdu risināšanas vietu. Tomēr jāatzīmē arī cits šī jautājuma aspekts – pēc igauņu rakstnieka un vēstures filozofa Jāņa Unduska (*Jaan Undusk*) uzskatiem, liels sūdzību skaits tiesā ne tikai rāda to, ka zemnieki cits citam darījuši pārestības, bet ir arī tiesiski regulētu attiecību zīme, kas liecina par tiesiskās apziņas pastāvēšanu konkrētajā sabiedrībā. Sūdzības tiesai neviens nerakstītu, ja baidītos no represijām vai apzinātos, ka sūdzībām nav adresāta un tās tiks atstātas bez ievērības.⁶⁶

Jāuzsver, ka rakstā minētie piemēri atklāj dažādus ikdienas dzīves aspektus, kas šķituši paši par sevi saprotami 19. gadsimta sabiedrībā, bet mūsdienās prasa papildu paskaidrojumus. Piemēram, rakstā vairākkārt redzama solījuma vai mutiskas vienošanās nozīme, kas sabiedrības un tiesas izpratnē tiek uztverta gandrīz kā līgums vai katrā ziņā pietiekams pamatojums, – šajā apstākļi skaidri saskatāms paražu tiesību mantojums, kas ietverts Vidzemes zemnieku likumos un īstenots kā ikdienas dzīves un arī tiesvedības princips. Tāpat pagasttiesas dokumenti izmantojami kā avots, kas raksturo attiecīgā laika zemnieku materiālo stāvokli, piemēram, mantojuma un aizbildniecības jautājumu izskatīšanā atspoguļojas, kā pakāpeniski pieaugusi zemnieku turība – saimniecības lielums, personīgā nekustamā īpašuma esamība un skaidras naudas noguldījumi raksturo gan zemnieku noslāņošanos, gan labklājības pieaugumu gadsimta gaitā.

Bez tam pētījums liecināja, ka ģimenes sadzīve ne tikai mūsdienu sabiedrībā ir pārpilna ar sarežģījumiem un konfliktiem, bet līdzīgas problēmas – bērni nesatiek ar vecākiem, alkohols, sīki noziegumi – bijušas visai ikdienišķa iezīme arī 19. gadsimta zemnieku sabiedrībā. Līdz ar to pagasttiesu materiālu pētījumi

apgāž “kad mēs augām – tik traki negāja” mītu un apliecina, ka cilvēks paliek ar savām vajībām un iezīmēm tāds pats visos laikos.

Uzskatu, ka raksta galvenais mērķis ir caur 19. gs. zemnieku ģimenes dzīves atainojumu pagasttiesu dokumentos radīt lasītājos interesi un vēlmi turpināt pētīt pagasttiesu avotus. Rakstā iekļautie piemēri atspoguļo tikai daļu no pagasttiesu avotu klāsta, līdz ar to jauni pētījumi šajā jomā veicinātu tik nepieciešamo diskusiju, lai šis Latvijas vēsturiskajam mantojumam tik būtiskais laika posms netiktu nogremdēts aizmirstībā un mītos.

ATSAUCES

- ¹ Arveds Švābe (1958). *Latvijas vēsture 1800–1914*. Stokholma: Daugava, 488. lpp.
- ² Benno Ābers (1936). *Vidzemes zemnieku stāvoklis 19. gs. pirmā pusē*. Rīga: A. Gulbja apgāds, 199. lpp.
- ³ Turpat, 183. lpp.
- ⁴ Jānis Lazdiņš (2000). Latvijas tiesību vēstures periodizācija un daži tiesību vēstures aspekti. *Latvijas Vēsture*, 2, 64.–65. lpp.
- ⁵ Toivo U. Raun (2001). *Estonia and the Estonians*. Hoover Institution Press.
- ⁶ Aleksandr Zagornov (2017). Volostnoe pravosudie v Belorusskikh guberniakh vo vtoroi polovine XIX veka. “*Dolgie XIX vek*” v istorii Belorussii i Vostochnoi Evropy, vyp. 1. Minsk: RIVSh, s. 14, 15.
- ⁷ *Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (turpmāk: LNA-LVVA), 846–1–1 (Braslavas pagasttiesas protokolu grāmata, 1860–1865).
- ⁸ LNA-LVVA, 1219–1–3 (Stalbes pagasttiesas protokolu grāmata, 1821–1836).
- ⁹ LNA-LVVA, 160–1–9 (II Rīgas zemnieku virstiesas rīkojumi 1917. g.), 18. lp.
- ¹⁰ Turpat, 19. lp.
- ¹¹ LNA-LVVA, 1420–1 (Bebri pagasta tiesa).
- ¹² LNA-LVVA, 6665–1 (Ungurpils pagasta tiesa).
- ¹³ LNA-LVVA, 3327–1, 2 (Puikules pagasta tiesa).
- ¹⁴ LNA-LVVA, 3345–1–26 (Skultes pagasttiesas rīcības sēžu protokoli 1904. g.).
- ¹⁵ *Latvija 19. gadsimtā: vēstures apceres* (2000). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 72.–73. lpp.
- ¹⁶ Erik Anners (1999). *Istoriia evropeiskogo prava*. Moskva: Nauka, s. 328.

- ¹⁷ Jānis Lazdiņš (2000). *Baltijas zemnieku privāttiesības (XIX gs.) (Baltijas latviešu zemnieku civiltiesiskais stāvoklis XIX gs. un zemes reforma)*. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 106. lpp.
- ¹⁸ Ābers. *Vidzemes zemnieku stāvoklis 19. gs. pirmā pusē*, 182. lpp.
- ¹⁹ Līga Irbe (2004). Miesas soda izpilde Vidzemes guberņas latviešu daļā 19. gadsimtā. *Latvijas Arhīvi*, 4, 29.–30. lpp.
- ²⁰ LNA-LVVA, 1219-1-3, 7. lp.
- ²¹ LNA-LVVA, 860-2(III)-907, 1. lp.
- ²² LNA-LVVA, 879-1-48, 97. lp.
- ²³ LNA-LVVA, 2631-1-2, 2., 3. lp.
- ²⁴ LNA-LVVA, 1038-1-2, 87. lp.
- ²⁵ Modriete Vucāne (2010). Ieskats pagasttiesu praksē. *Jurista Vārds*, 15, 13.04.2010., 22. lpp.
- ²⁶ LNA-LVVA, 879-4-12 (Pagasttiesas sūdzība pret F. Skrastiņu), 1. lp.
- ²⁷ LNA-LVVA, 2631-1-1, 8. lp.
- ²⁸ Turpat, 12., 13. lp.
- ²⁹ Vucāne. Ieskats pagasttiesu praksē, 21. lpp.
- ³⁰ Lazdiņš. *Baltijas zemnieku privāttiesības*, 59. lpp.
- ³¹ Melita Svarāne (1971). *Saimnieks un kalps Kurzemē un Vidzemē XIX gs. vidū*. Rīga: Zinātne, 159. lpp.
- ³² Mati Laurs (2005). Abjas fenomēns. Par zemnieku saimniecību izpirkšanas sākumiem Vidzemē. *Latvijas Vēsture*, 1, 35. lpp.
- ³³ LNA-LVVA, 1032-1-154, 1.-30. lp.
- ³⁴ LNA-LVVA, 855-1, 20.-43. lp. Lietas nr. nav, statistikas informācija iegūta no aprakstā katrai lietai norādītās prasījuma summas.
- ³⁵ LNA-LVVA, 860-6-1.
- ³⁶ LNA-LVVA, 879-1-48.
- ³⁷ LNA-LVVA, 846-1-1, 111. lp.
- ³⁸ LNA-LVVA, 879-1-48, 31. lp.
- ³⁹ LNA-LVVA, 2631-1-126 (Spriestīņu pagasttiesas ienākošie raksti par norādījumiem tiesu darbības jautājumos u.c.), 23.-30. lp.
- ⁴⁰ Lazdiņš. *Baltijas zemnieku privāttiesības*, 111.-112. lpp.
- ⁴¹ Svarāne. *Saimnieks un kalps*, 210. lpp.
- ⁴² LNA-LVVA, 1038-1-2, 101. lp.
- ⁴³ LNA-LVVA, 855-1-128 (Cesvaines pagasttiesa. Līgumi un testamenti).
- ⁴⁴ LNA-LVVA, 855-1-128, 7. lp.
- ⁴⁵ LNA-LVVA, 879-3-828.
- ⁴⁶ Gvido Straube (2007). Laulība – brīva izvēle vai nepieciešamība. *Sieviete Latvijas vēsturē*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 34.-35. lpp.
- ⁴⁷ LNA-LVVA, 860-6-1.
- ⁴⁸ LNA-LVVA, 879-1-48.

- ⁴⁹ LNA-LVVA, 879-1-51.
- ⁵⁰ F. Veimarn (1864). *Materialy dlia geografii i statistiki Rossii. Lifliandskaia guberniia*. Sanktpeterburg, s. 571.
- ⁵¹ Lazdiņš. *Baltijas zemnieku privāttiesības*, 106. lpp.
- ⁵² LNA-LVVA, 2631-1-87 (M. Ozoliņas uzturņa prasība), 1.-4. lp.
- ⁵³ LNA-LVVA, 1038-1-2, 55., 56. lp.
- ⁵⁴ LNA-LVVA, 860-6-1, 6. lp.
- ⁵⁵ LNA-LVVA, 2631-1-104 (T. Andiņ prasība pret K. Veikenu).
- ⁵⁶ Lazdiņš. *Baltijas zemnieku privāttiesības*, 107. lpp.
- ⁵⁷ LNA-LVVA, 1038-1-2, 3. lp.
- ⁵⁸ LNA-LVVA, 1038-1-2, 3. lp.
- ⁵⁹ LNA-LVVA, 846-1-31 (J. un M. Anckalniņu bāru lieta), 2. lp.
- ⁶⁰ Turpat, 5. lp.
- ⁶¹ Turpat, 7. lp.
- ⁶² LNA-LVVA, 879-1-48, 44. lp.
- ⁶³ Lazdiņš. *Baltijas zemnieku privāttiesības*, 107. lpp.
- ⁶⁴ LNA-LVVA, 2631-1-1, 36. lp.
- ⁶⁵ Sanita Osipova (2014). Latvijas tiesību sistēmas ģenēze pēc Latvijas Republikas dibināšanas. *Juridiskā Zinātne*, 7, 34. lpp.
- ⁶⁶ Jāns Undusks (2016). *Boļševisms un kultūra*. Rīga: Neputns, 155. lpp.

REFLECTION OF PEASANT FAMILY RELATIONS IN 19TH CENTURY PARISH COURT MATERIALS IN THE LATVIAN PART OF VIDZEME PROVINCE

Jānis Tīrziņš

Mg. hist., historian. Research interests: everyday life in 19th and 20th century, judicial history.

The article is dedicated to the representation and description of peasant family relations in the 19th century parish court materials in the Latvian part of Vidzeme Province. The study summarizes the most common causes of peasant complaints, the parish court's handling of disputes and the resolution of other peasant family issues. From the examples given in the article, it appears that the parish court had a large impact on the daily lives of peasants and that, through the parish court, farmers were supported both by settling disputes and minor crimes, and by helping families in difficult situations. The documents of the county court give an insight into the issues of the

19th century legislative and judicial practice, these sources characterize the daily life of the peasants, the material situation, as well as the most frequent conflicts and their causes.

Keywords: Vidzeme Province, parish court, 19th century, Peasant Law of Vidzeme province, social history.

Summary

The article is dedicated to the representation and description of peasant family relations in the 19th century parish court materials in the Latvian part of Vidzeme province. The purpose of this article is to show the understanding of justice and rights, values and mutual relations among the peasant society of the Latvian part of the 19th century Vidzeme Province, which can be revealed during studies of parish court documentation.

Parish courts in the Russian Empire were the lower (first) level judicial institutions that were established in the Baltic provinces in the first half of the 19th century. Established in 1804 in the Vidzeme Province it was the first institution in which elected peasant court officials reviewed the complaints and ruled in court disputes between peasants and nobility claims in cases against peasants of their parish. The 19th century, beginning with the adoption of the Vidzeme Peasants Law in 1804 and concluding with the Russian Empire judicial reform of 1889, is a constant period of change and reform in the Vidzeme Province, and to a large extent legislative changes also affect the work of the parish court.

The main responsibilities of parish courts were proceeding civil lawsuits, small criminal offences and ensuring the procedure of custody related to minor children, widows and their property.

It is important for the reader to emphasize that the boundaries of the study will be wider than the modern classical family model. Peasant homesteads in the 19th century were characterized by high population density. As evidenced by the materials of the Russian Empire, the so-called “soul audits” (counting of population), the grand family was a common phenomenon – several generations lived in one house. The number of members of one family was often counted in tens (including servants and their families). This tradition was shaped by historical circumstances – serfdom, where the main condition was attraction of the peasant to the place of residence. And such living conditions for sure made contributions for different conflict cases between family members etc.

The study summarizes the most common causes of peasant complaints, the parish court's handling of disputes and the resolution of other peasant family issues. From the examples given in the article, it appears that the parish court had a large impact on the daily lives of peasants and that, through the parish court, farmers were supported both by settling disputes and minor crimes, and by helping families in difficult situations, for example, in the performance of the functions of the modern custody court. The documents of the county court give an insight into the issues of the 19th century legislative and judicial practice, and these sources characterize the daily life of the peasants, the material situation, as well as the most frequent conflicts and their causes. The identification of these sources is irreversible in the 19th century social history research.

As a result of the research it has been concluded that in the 19th century parish courts had undergone certain development starting from the initial phase when their functions were to a great extent affected by the nobility up to the time when they became a full-fledged court institution where farmers could turn for legal protection. Parish courts allowed the Latvian farmers to gain experience in interaction with a court and other state institutions and formed their legal awareness by providing knowledge of rights and obligations.